

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB KİTABXANALARININ İNKİŞAF TARİXİNDƏN

Yusif Qazıyev
*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
əməkdar müəllim*

Açar sözlər: *müşavirə, yaş, qrup, şöbə, konfrans, müəlisə.*

Ключевые слова: *обсуждения, возраст, группа, подразделение, конференции, чтения.*

Key words: *deliberation, age, group, department, conference, reading.*

Ötən əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan məktəb kitabxanaları kəmiyyət və keyfiyyətcə inkişaf etmişdir. O dövrdə məktəb kitabxanalarının tarixində əlamətdar hadisələrdən biri də 200-dən artıq uşağı olan məktəblərin kitabxanaçıları üçün müşavirənin çağırılması oldu. Müşavirədə diqqətəlayiq işlər tərifləndi, bir çox məktəb rəhbərlərinin kitabxanalara ciddi fikir vermədiyi isə tənqid edildi.

Bu müşavirənin respublika miqyasında böyük tarixi əhəmiyyəti oldu. Məktəb kitabxanalarında iş canlanmağa başladı. Mətbuatda məktəb kitabxanalarının iş təcrübəsi əvvəlki illərə nisbətən daha çox işıqlandırılırdı. Məsələn, pedaqoji mətbuatda məktəb kitabxanası haqqında 1960-cı ildə yalnız bir məqalə, 1962-ci ildə isə 3 məqalə çap edilmişdisə, 1964-cü ildə bunların sayı 8-ə qalxmışdır (2).

XX əsrin 60-cı illərində məktəb kitabxanaları öz qarşısına aşağıdakı vəzifələri qoymuşdu: a) Şagird müəlisəsində yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq; b) şagirdin zövq, maraq və arzusunu bilmək və onu düzgün istiqamətə yönəltmək.

Qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ədəbiyyat seçimi uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq kitabxanada

bölmələr üzrə təşkil edilmişdi. Kitabxanaçı bununla yanaşı, oxucuları da qruplaşdırıb kitab tədavülü edirdi. Hər qrup üçün ayrı kitab təşkil edilmişdi. Qruplar aşağıdakı kimi idi: I-II siniflər; III-IV siniflər; V-VIII siniflər; IX-XI siniflər.

Şagirdlərin zövq və marağını öyrənərək oxucu formulyarından geniş istifadə olunurdu. Formulyarda oxucu xüsusiyyətləri müəyyən edilirdi: a) üzv olduğu tarix; b) necə oxuyur (orta, əla, yaxşı); c) müəlisəyə həvəsi necədir; ç) kimlərin məsləhət və təsiri nəticəsində kitab alır; d) kitabı necə (tam, yarımçıq) oxuyur; e) oxuduğunu dərk edirmi; ə) ən çox hansı janr (nəsr, nəzm) üzrə müəlisə edir.

Bu dövrdə məktəb müdiriyyətləri öz istehsalat planlarında sinifdən xaric müəlisəyə ayrı bir bölmə ayıraraq, il ərzində şagirdlərin müəlisəsini nəzarətə alırdılar. Məsələn, Yevlax şəhərindəki 3 nömrəli orta məktəbin istehsalat planında aşağıdakı məsələlər qoyulmuşdur:

1. Oxucu konfransları, dərnlər, ədəbi-bədii gecələr keçirmək və sinifdən xaric oxunun təşkilinə nəzarət etmək.

2. Sinifdən xaric oxunu necə təşkil etmək haqqında müəllimlərə metodik göstərişlər vermək.

3. Mütaliyəyə marağı artırmağın yolları haqqında tövsiyələr vermək.

4. Mütaliənin nəticələrinin necə hesabla alındığını vaxtaşırı yoxlamaq.

Əlbəttə ki, direktorların istehsalat planlarında sinifdən xaric mütaliyəyə rəhbərlik fərqli olmuşdur.

Bu dövrdə sinif kitabxanalarının təşkili, siniflər üzrə oxunacaq kitabların müəyyən edilməsi, onların planlı mütaliəsi sinifdən xaric mütaliənin səmərəliliyini artıran tədbirlərdən sayılmışdır. İşin nəticəsi isə fənn müəllimləri, sinif müəllimləri, sinif rəhbərləri və məktəb kitabxanası tərəfindən yoxlanıb ümumiləşdirilirdi.

Şagirdlərə aşağıdakı mütaliə tövsiyələri edilərək məktəbin kitabxanasından asılırdı.

1. Hər gördüyün kitabı dərhal oxumaq qərarına gəlmə.

2. Mütaliə üçün kitab seçərkən kitabxanaçının və müəllimin məsləhətindən istifadə et.

3. Kitab oxuyarkən tələsmə, düşü-nərək oxu.

4. Başa düşmədiyin söz və ifadənin üstündən keçmə. Onu lüğət dəftərcəsinə yazıb mənasını öyrənməyə çalış.

5. Kitabı oxuyarkən abzas və cümlələri buraxma. Kitabı axıra qədər oxu.

6. Oxu zamanı kitabın müəllifinin adını, hansı nəşriyyat tərəfindən nəşr olunduğunu, nəşr edilmə tarixini, əsas ideyasını, başlıca qəhrəmanlarını, dilini möhkəm mənimsəməyə çalış.

7. Kitabda xoşuna gələn fakt və hadisələri qeyd dəftərinə yaz.

8. Kitabı təmiz saxla, səhifələrini korlama, yazıb qaralama.

9. Yorulana qədər oxuma.

10. Uzanaraq oxuma.

11. Qaranlıqda oxuma. Elə et ki, işıq sol tərəfdən düşsün.

Qeyd edilən dövrdə aparılan işlərdən biri və ən başlıcası oxucu yığıncaqlarının – oxucu konfranslarının aparılması idi. Oxucu konfransları şagird mütaliəsinin məzmununu, mütaliə prosesinin xüsusiyyətlərini, kəmiyyət və keyfiyyətlərini aşkar edir və lazımi tədbirlərin görülməsini zəruri edirdi (3).

Burada şagirdlər qazandıqları müvəffəqiyyətlərdən və rast gəldikləri çətinliklərdən danışdılar.

Konfransların maraqlı keçməsi üçün əmək və müharibə veteranları, eləcə də digər əlaqədar şəxslər konfransa dəvət olunur, onlarla görüşlər keçirilirdi (3).

Məktəb kitabxanaları IX, X, XI sinif şagirdlərindən ibarət kitabxanaçılıq dərnəyi təşkil etmişdilər ki, bu dərnəklər 3 il fəaliyyəti müddətində şagirdlərə kitabxanaçılıq sənətini də öyrədirdi. Şagirdlər kamal attestatı ilə birlikdə həmin sənət barədə də vəsiqə alır, müəllimlərin fəal iştirakı ilə kitab müzakirələri, tematik gecələr keçirir, kitabı müxtəlif metod və üsullarla təbliğ edirdilər. Azərbaycanın görkəmli yazıçıları, alimləri, incəsənət ustaları ilə görüşlər təşkil olunurdu. Məsələn, 1964-cü ilin 22 sentyabrında Azərbaycan yazıçıları İmran Qasimov və Həsən Seyidbəyli ilə görüş keçirilmiş, onlar öz yaradıcılıq planlarından danışmışlar.

Bu dövrdə də əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi məktəb kitabxanalarına rəhbərlik üçün vəsait və metodiki tövsiyə, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Baxmayaraq ki, məktəb və uşaq kitabxanaları haqqında qısa məqalələr yazılır, ümumi mülahizələr qeyd edilirdi. Bunlar qeyri-ixtisasçı və gənc ixtisasçı kitabxanaçılar üçün qeyri-qənaətbəxş hesab oluna bilərdi. Ancaq qabaqcıl pedaqoq və alimlərimizin zehni düşüncəsi sayəsində bu çatışmazlıqların, az da olsa, qarşısı alınır-dı. Onların şagird mütaliəsi haqqında bir çox məqalə, əsər və tövsiyələri kitabxanaçıların köməyinə gəlirdi. O cümlədən onların mə-

qalə, əsər və kitabçaları Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixini bir daha zənginləşdirmişdir. O cümlədən İ.Vəlixanlının 1964-cü ildə “Azərbaycan məktəbi” jurnalında çap edilmiş “Şagirdlərin müəllimə mədəniyyəti haqqında” məqaləsinin, A.Xələfovun “Müəllimə mədəniyyəti haqqında” kitabının (1965), “Şagirdlərin sinifdən xaric müəlliməsinə rəhbərlik (IV-VII siniflər)” (1966) və s. məqalələrinin rolu böyük olmuşdur. Ancaq bununla belə şagird müəllimi haqqında metodik boşluq mövcud idi.

Bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün respublikanın Maarif Nazirliyi tövsiyə və təkliflər edərək şagird müəllimi haqqında yeni məqalə, əsər və metodik vəsaitlərin yazılması və onların təbliği ideyasını irəli sürdü. O, akademik M.Mehdizadə müəllimin didaktik əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı ki, bədii ədəbiyyat müəlliminin təşkili o qədər aktual, o qədər mühüm məktəb problemi ki, bunu təşkil etmədən şagirdlərdə fəal idrak mövqeyinin formalaşdırılmasına nail olmaq olduqca çətin, təlimdə vəzifə şagirdləri təkcə “öyrətmək” deyil, həm də “öyrətməyi öyrənməkdir”. Daha sonra akademik yazırdı ki, V-VIII siniflərdə müəllim problemlərinin tədqiq olunmasına başlamışdır, lakin I-IV və yuxarı sinif şagirdlərinin müəllim mədəniyyətinin təşkili məsələsi hələ də öz tədqiqatçıını gözləyir (6).

Yeri gəlmişkən, A.Xələfov müəllimin metod və üsullarından danışaraq, müəllim mədəniyyətini üç mərhələyə ayırırdı:

1. Şagird bədii əsərdə nə axtarır, başlıca olaraq onun əsərə verdiyi qiymətin əsasını nədə görür?

2. Oxucu kitabları təhlil edirmi, əgər edirsə, xüsusən nəyi, daha doğrusu, əsərin hansı cəhətini nəzərdə tutur?

3. Oxucu kitabları təhlil etməklə estetik mədəniyyəti, bədii yaradıcılıq xüsusiyyətlərini anlayırmı, ideyanı dərk edirmi? (7).

Birinci mərhələdə, əsərdə oxucu hər şeydən çox onun məzmunu, fabulası ilə marqlanır. O istəyir ki, əsər daha çox maraqlı olsun, əsərdə əsas hadisənin inkişafı elə qurulsun ki, nə ilə qurtaracağı əvvəlcədən məlum olmasın.

Müəllimə mədəniyyəti birinciyə nisbətən yüksək səviyyəli olan şagirdlər ikinci mərhələyə aid edilir. Onlar əsərdən həyat materialı, öz əxlaqi sifətləri ilə rəğbət hissi oyadan qəhrəmanları axtarıb tapmaq istəyirlər.

Üçüncü mərhələdə şagirdlər estetik mədəniyyəti, bədii yaradıcılıq xüsusiyyətlərini anlamaq, əsəri ideya-bədii cəhətdən bütünlükdə təhlil edə bilməsi ilə fərqlənirlər. Əsərin əxlaqi-estetik cəhəti, qəhrəmanın əxlaqi hərəkətlərinə verilən qiymət oxucu tənqidinin mərkəzində durur.

Bu təxmini mərhələlərin əhəmiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, abonentlə söhbət zamanı fərdi müəllim planı və göstərici tərtib edərkən bu məsələlərin nəzərə alınması kitabxanada oxucuların müəlliməsinə rəhbərlik işinin keyfiyyətini yüksəldər və mövcud nöqsanların aradan qaldırılmasına müəyyən kömək edər (7).

Ötən əsrin 60-cı illərində məktəb kitabxanalarının işləri ilbəlil təkmilləşdirilirdi. Bu, ondan irəli gəlirdi ki, məktəblərdə bütün müəllim kollektivi kitabxanaya yaxından kömək edib, tövsiyə siyahıları tərtib edirdilər, şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun kitabların verilməsinə nail olurdular. Bir çox tədbirləri müəllim kollektivi özü aparırdı ki, bu da kitabxananın səmərəli işini təmin edirdi (8).

Həmin dövrdə uşaq bağçasından başlamış ümumtəhsil məktəblərinin bütün siniflərində ədəbi-bədii yaradıcılıq işlərinə ciddi fikir verilirdi. O dövrün mətbuatında qeyd edilirdi: yaradıcılıq, eləcə də ədəbi yaradıcılıq yeni, orijinal və ictimai əhəmiyyətli məh-

sul verən mürəkkəb bir prosesdir. O, insandan dərin həyati bilik, yüksək mədəniyyət, möhkəm əqidə, xüsusi keyfiyyətlər – özünə qarşı yüksək tələbkərlilik, cəmiyyət və insanlar qarşısında məsuliyyət hissi, hədsiz əməksevərlik tələb edir. Lakin bunlarla yanaşı, ədəbi yaradıcılıqda insanın qabiliyyət və istedadının da mühüm rolu vardır.

Buna görə də məktəblilərdə ədəbi yaradıcılıq qabiliyyətini tərbiyə etmək üçün onların ədəbi yaradıcılıq fəaliyyəti ilə tanış olmaq, ədəbi yaradıcılıq qabiliyyətinin psixoloji quruluşuna daxil olan komponentlərin onlarda nə kimi xüsusiyyətlərə malik olmasını bilmək şagirdlərin ədəbi yaradıcılığının tərbiyəsi ilə məşğul olan hər kəs üçün zəruridir. Çünki ədəbi yaradıcılıq qabiliyyəti insanın ədəbi yaradıcılıq fəaliyyətini təmin edən müəyyən psixoloji komponentlərin vəhdətindən ibarətdir.

Məktəbin həyatla əlaqələndirilməsində, yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında, şagirdlərin təlim və tərbiyəsində, onların dünyagörüşünün genişlənməsində, proqram materiallarının mənimsənilməsində, bədii hisslərin və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasında məktəb kitabxanasının böyük rol oynadığı qeyd edilirdi.

Kitab insanlara yeni biliklər verir, onun dünyagörüşünü genişləndirir, nitq mədəniyyətini gözəlləşdirir. Ona görə də dövlət və hökumət məktəb kitabxanalarının şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, onların kitab fondunun zənginləşdirilməsinə həmişə qayğı göstərmişdir. Çünki gənc nəslin yeni dövrün tələblərinə uyğun yetişdirilməsində, onların bilik dairəsinin genişləndirilməsində məktəb kitabxanalarının da böyük rolu vardır. Bunun vacibliyi hələ o dövrdə də hiss edildiyindən XX əsrin 60-cı illərində bütün məktəblərdə kitabxana mövcud idi. 1965-ci ilin sonunda respublika məktəblərində kitab fondu 5 milyon nüsxəyə çatmışdır ki, bunun

da 3 milyon nüsxədən artığı ancaq sinifdən-xaric oxu üçün olmuşdur (10).

Bəs bu kitabxanalardan necə istifadə edilmişdir? Məktəb kitabxanaları üzərilərinə düşən vəzifənin öhdəsindən gələ bilmişdirmi?

Araşdırmalar göstərir ki, respublika üzrə bir çox kitabxanalar keçən əsrin 60-cı illərində şagirdlərin mütaliəsini düzgün istiqamətləndirmişlər: şagirdlərin öz yaş xüsusiyyətlərinə uyğun kitablar oxumalarına nail olunmuşdur; ayrı-ayrı siniflər üçün tövsiyə siyahıları tutulmuşdur; oxucularla müsahibələr keçirilmiş, kitabla rəftar qaydaları haqqında geniş söhbətlər edilmişdir.

Bununla yanaşı, məktəb kitabxanalarına bu dövrdə də nəzarət zəif olmuşdur. Mənbələrin birində deyilir: “Xalq maarif şöbəsi işçiləri məktəblərdə olarkən çox zaman kitabxanaya baş çəkmir, oxucuların miqdarı ilə, uşaqların hansı kitablara maraq göstərmələri, kitabxanaçının fəaliyyəti ilə maraqlanmırlar” (11).

O dövrdə mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması məqsədilə Maarif Nazirliyinin kollegiyası 29 iyun 1963-cü ildə “Respublika məktəblərində sinifdən-xaric oxunu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” xüsusi qərar qəbul etdi. Qərarla məktəb kitabxanalarının maddi bazasının möhkəmləndirilməsi, burada ali təhsilli kitabxanaçının işləməsinə nail olunması, müəllimlərin yeni çıxan ədəbiyyatla müntəzəm tanış olması üçün əməli tədbirlərin görülməsi xüsusi olaraq qeyd olunur. Qərarla, həmçinin Azərbaycan məktəblərinin materialları əsasında sinifdən-xaric mütaliyəyə rəhbərlik mövzusunda elmi-tədqiqat əsərlərinin yazılmasının vacibliyi də göstərilirdi (13).

Rəyçi: prof. M.İlyasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məktəb və uşaq kitabxanaları işçilə-

rinin müşavirəsi. // Azərbaycan müəllimi, 29 mart 1962, № 25.

2. Журнал Министерство Народного Проведения, часть XXX-С. П., 1853.

3. Yusifov Y. Bilik mənbəyi, mənavi "qida mənbəyi" // Azərbaycan məktəbi. 1968, № 2.

4. Nemətzadə H. və b. Məktəb kitabxanalarında qayda yaratmalı. // Azərbaycan müəllimi, 22 noyabr 1962.

5. Nadir A. Məktəb kitabxanasında. // Azərbaycan müəllimi, 8 oktyabr 1964.

6. Mehdişadə M. Azərbaycan SSR-də məktəb təhsili yeni yüksəlişdə (rusca). B., 1967.

7. Xələfov A. Şagirdlərin mütaliə mədəniyyəti haqqında // Azərbaycan məktəbi, 1964, № 6.

8. Qurbanov Ə. Kitabxana və ateizm tərbiyəsi // Azərbaycan məktəbi, 1964, № 4.

9. Kərimov R. Məktəb kitabxanası // Azərbaycan məktəbi, 1963, № 2.

10. Məktəb kitabxanasının fondu. // Azərbaycan müəllimi, 31 may 1985, № 45, (4121).

11. Məktəb kitabxanalarına diqqəti artırmalı (Baş məqalə). // Azərbaycan müəllimi, 2 dekabr 1965, № 95.

12. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı. 1962, № 4.

13. Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyində (Məktəb kitabxanası). // Azərbaycan müəllimi, 29 oktyabr 1975, № 87.

Ю.Газыев

Из истории развития школьных библиотек в Азербайджане

Резюме

В 60-ые годы прошлого столетия многие библиотеки по республике направили чтение учеников в нужном направлении: ученики достигли возможности читать книги, соответствующие их возрасту. Были составлены рекомендуемые списки по разным классам; проведены беседы с читателями о правилах обращения с книгой.

Y.Qaziyev

On development history of school libraries in Azerbaijan

Summary

The article is dedicated to the school libraries which have been developed highly in the period of socialism (1961-1965). Researches were carried out, recommendations were listed for separate classes, and interviews were taken from readers, concerning this matter.